

Моята среща със старобългарския език и литература - Sofia, 19. 4. 2022

Моите специалности във Виенския университет бяха Славистика и Обща лингвистика. Специалността Славистика избрах по препоръка на индоевропеиста Манфред Маерхофер. През 1970 година не съществуваше специалност Обща лингвистика във Виена, и тъй като се интересувах най-много от формална лингвистика, професор Маерхофер смяташе, че тя е най-добре застъпена в славистиката. По-късно се оказа, че това не е така, но аз вече не исках да си сменям специалността. Затова пък във виенската славистика бяха добре представени историческата лингвистика и текстовата филология. Моят учител в областта на историческата славистика и текстовата филология беше професор Франтишек Вацлав Мареш, който силно ми повлияше и дори ме въодушевяваше за славистиката, и особено за историческата славистика. Той владееше граматиката на старобългарския език до степен, която аз не можех да достигна. В центъра на вниманието му и на творчество му в палеославистиката бяха каноничните паметници на старобългарския език, както и великоморавските и чешко-църковнославянските текстове. Освен това работеше и в областта на музикалните старобългарски произведения.

По-нататък бих искал да представя преглед на моите изследвания върху старобългарския език и литература, най-напред върху лингвистичната им страна, а след това върху текстологичните и литературните изследвания.

В лингвистиката винаги са ме привличали етимологията и лексикологията, а също и морфологията и синтаксисът. Що се отнася до етимологията, аз се интересувах не само от предисторията на наследените думи, но и от тюркската прабългарска лексика. От наследената лексика съм се опитал да обясня следните думи: сатъ/сати 'той/те каза(ха)', вѣна 'врат', оша(и)ти 'въздържам се', лъзь 'кърпа, лента', полъвати 'облекчавам се', -

троутн/-тровѣ- 'храня, изхранвам', оунни 'по-добър'. Аз и досега признавам тези етимологии, с възможно изключение на първата (сатъ/сати), която е доста хипотетична. Някои от тези думи няма да се намерят в речника на класическия старобългарски език, обаче става въпрос за думи, които се намират в по-късни преписи на старобългарски текстове (напр. лъзь: Житие на Алексей Юродиви). Също в по-късни преписи са засвидетелствани и някои други думи, за които съм направил опит да намеря прабългарска етимология. Това се отнася до следните думи: тѣтегъ 'носилка,

портшез' (в едно житие, което засега се намира само в сръбска редакция, но със сигурност е от старобългарски произход), корингъ 'шафер'. Поне в един дериват в Енинския апостол се среща корен тъз- 'същ; подобен', за който също така беше предложена прабългарска етимология. Ако тя е вярна, източнославянските производни (рус. тѣзка, укр. тезко, белорус. цѣзка) са късни иновации.

В областта на морфологията се интересувах най-много от глаголите, и сред тях преди всичко от морфологичните архаизми. Това се отнася особено до аориста, и особено стария сигматичен аорист. Ако няхаме старобългарски текстове, щяхме да реконструираме неговото присъствие в славянските езици много неудовлетворително. С други думи, неговата реконструкция почива преди всичко на свидетелството на каноничните старобългарски паметници. В тях са засвидетелствани примери за тази категория от 18 глагола, освен това има още два примера в по-късни преписи на тези паметници. Единствената редакция на старобългарския език с няколко примера от тази категория е хърватско-глаголическият език, но в него има по-малко от десет примера. В моя доклад на Третия международен конгрес по българистика „Старобългарският език и реконструкцията на праславянския глагол“ стигнах до следния извод: «Като обобщение на направените наблюдения може да се каже, че изучаването на старобългарската граматика с нейните архаизми и иновации е задължително за обяснението на множество глаголни форми в славянските езици.» (стр. 125). Обаче в старобългарския език има не само морфологични архаизми, но и иновации. Тук бих искал да спомена няколко от старобългарските иновации, които анализирах в доклада си на славистичния конгрес в Любляна през 2003 година: творителен падеж на въпросителното местоимение *kъto* 'кой': (*ky(i)тъ* вместо *сѣтъ*), окончания за 1. лице множествено число сегашно-време, -осн-аорист. Освен морфологията, имам и изследвания върху синтаксиса, преди всичко върху синтаксиса на хърватския мисал и на творби на св. Методий.

А сега ще кажа няколко думи за работата си върху издаването, анализа и текстологията на старобългарските паметници. Понятието „старобългарски“ тук трябва да се прецизира. Често става дума за следканонични текстове, чийто произход от старобългарския период може да се предположи въз основа на езикови белези, както и на географското разпространение на преписите (преди всичко тогава, когато няма български преписи). Ще спомена няколко примера: Диалозите на Григорий Велики (така нареченият Римски Патерик), Будапещенският глаголически фрагмент (със

Житието на Симеон стълпник), Словото „Quod semper mente versare debemus diem exitus de vita” (CPG 4035) от Симеон Месопотамийски, пророк Осия с тълкувание, хомилията на Йоан Златоуст преди изгнанието му (CPG 4397), хърватско-глаголическият фрагмент от книгата на славянския Енох (2Henoch), хърватската традиция на историята на Прекрасния Йосиф, старобългарското Житие на Симеон Юродиви, хърватската традиция на апокрифа *Protevangelium Jacobi*, старобългарският превод на апокрифа *Didascalia Domini* (ВНГ 812а-е), хърватско-глаголическият текст *Čtenie ot zlih žen* (CPG 7746), два старобългарски превода на Видение Константиново (ВНГ 396) и на Обретение на Кръста Господен (ВНГ 409), старобългарският превод на Мъчението на Анастасия Римлянка (ВНГ 76х, z), апокрифът „Апокалипсис на Авраам“, старобългарският превод на хомилията „Sermo de morte et de iudicio” от Теофил Александрийски (CPG 2618). Много по-малко представени са среднобългарските преводи. Може да се споменат Легендата за каещия се иконом Теофил от Адан (ВНГ 1319-1320, 1322) или (псевдо-)Златоустовата хомилия *De capto Eutropio* (CPG 4528).

Бих искал да кажа нещо по-подробно за някои от цитираните текстове.

Хомилията на Йоан Златоуст преди изгнанието му (CPG 4397) е съхранена само в сръбска редакция на старобългарския език, както и фрагментарно в руско-църковнославянския сборник Троицки № 12. Реконструкцията на старобългарския превод се основава, от една страна, на географското разпространение, на общата ситуация на преписите (сръбският чети-миней от Грачаница произхожда от старобългарски първообраз), както и на езикови белези (прабългаризми!). Хърватско-глаголическият фрагмент от славянския Енох (2Henoch) е не само късен (17. в.), но и има много малък обем. Въпреки това той има важна роля при локализиране на превода. Тъй като няма източнославянски преводи в хърватско-глаголическата книжнина, трябва да предположим, че преводът на славянския Енох възниква в България. Хорас Лънт в своята статия в сборника за Моше Алтбауер доказва, че преводът на апокрифа „Апокалипсис на Авраам“ възниква в югоизточно-славянска среда не по-късно от началото на 10. в. Обаче той смята, че става дума за Западна България, следователно за Македония. Че това не може да е вярно, показва анализ на лексиката, която е явно източна, тоест преславска.

Както се вижда от изброяването на текстовете, в центъра на моите изследвания винаги са били хърватско-глаголическите текстове. Сред тях има много, които от гледна точка на езика имат непряка връзка със старобългарския език, обаче са много по-късни. Може

да се споменат следните текстове: Наручник плебанушев (ръководство за католически свещеници), Историята на годишния крал (извадка от латинския роман на Варлаам), разни миракули (чудеса), но и преводи от италиански език (напр. тълкувание на Десетте Божии заповеди от произведението *Somme le Roi*) или от чешки език (няколко произведения от Ян Хус). Няколко текста, с които съм работил, са възникнали в Сърбия в сръбската редакция на старобългарския език, най-често не по-рано от 14. век. Ще спомена поне следните: вторият превод на Историческата Палея, апокрифната история на Йосиф и Асенет, вторият превод на Словото от (псевдо-)Нектарий Цариградски „*In Theodorum martyrem*“ (CPG 4300; BHG 1768), както и антимиюсюлманските и антиюдейските трактати от император Йоан VI. Кантакузин. Споменатите произведения са възникнали наистина извън България, обаче свидетелстват за живостта на езика, възникнал в България, и за взаимоотношенията между славянските литератури и култури.

Що се отнася до достъпността на изследваните текстове, някои преписи са вече издадени, напр. четири от петте съществуващи преписа на апокрифа *Didascalia Domini* (BHG 812a-e). При хърватско-глаголическите текстове често съм прибегвал до копия, които получих от Загреб, Оксфорд или Берлин. Извънредно важни обаче бяха ръкописите от Австрийската Национална Библиотека, които отново и отново ме насърчаваха към изследвания. Като пример споменавам среднобългарския Михановичев Патерик или сръбския *Codex slavicus* Nr. 42 с многобройни текстове, произхождащи от български оригинали.

Стигам до края. Тук бих искал да подчертая подкрепата за палеославистиката и изследванията на старобългарския език и литература в България. Като отлична институция си спомням за Колоквиумите по старобългаристика, които се състояха през 80-те и в началото на 90-те години в София и в Баня и които водеха до плодородни дискусии на учени от разни земи. Аз можех да посетя няколко от тях и досега имам добри спомени от тях.

И днес българските научни институции притежават завиден брой специалисти и специалистки на старобългарския език и литература. Има не само патриарси на палеославистиката като Климентина Иванова и Анисава Милтенова, но и много представители и представителки на палеославистиката от средното и младото поколение.

Приключавам своето изложение с надеждата, че старобългаристиката, която е една от основите на славистиката, и в бъдеще ще процъфтява и преуспява в България и извън нея.